

Deveto poglavlje ujedno je i "Zaključak" (str. 203. – 207.), u kojem autor sumira napisano u prethodnim poglavljima. Ono bi se ponajbolje moglo opisati autorovim zaključkom o položaju Roma u međuratnoj Hrvatskoj: "Položaj Roma na području međuratne Hrvatske nije se u bitnim obilježjima razlikovao od ostalih dijelova Kraljevine Jugoslavije. Romi su u Hrvatskoj bili u podjednako marginalnom i lošem gospodarskom, kulturnom i političkom položaju kao i oni u drugim banovinama." Deseto poglavlje, "Izvori (arhivski, tiskani, periodika), literatura" (str. 209. – 225.) posvećeno je nabranjanju neobjavljenih i objavljenih izvora kojima se autor koristio. Na kraju knjige nalaze se "Pokrate" (str. 227.) koje je autor koristio za često spominjane pojmove i "Bilješka autora" (str. 229.).

Ovo je djelo značajan doprinos hrvatskoj historiografiji, koja je često zanemarivala povijest svakodnevice, a u skladu s time i povijest marginalnih skupina i zajednica. Nastala na temelju višegodišnjih istraživanja Danijela Vojaka, knjiga ulazi u do sada neistražena područja hrvatske i romske prošlosti te može biti polazišna točka i za druge hrvatske historiografe i romologe jer je autor postavio niz točaka koje se mogu i trebaju dodatno razraditi. Svojom temeljitošću i sustavnošću ovo djelo može biti školski primjer za istraživanje i drugih manjinskih zajednica u Hrvatskoj, što može obogatiti hrvatsku povjesnicu i historiografsku znanost.

DOMAGOJ NOVOSEL

Christopher CLARK, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, Harper, London, 2013., 736 str.

Knjiga kembričkoga profesora Christophera Clarka *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. (*Mjesečari: kako je Europa krenula u rat 1914.*), prvi put objavljena 2012. (ovdje korišteno izdanje iz 2013.), zbog svojega će obima teško ući u krug najčitanijih (točnije, najpročitanijih) knjiga, ali bi u europskim akademskim (i ne-akademskim) krugovima veoma lako mogla ponijeti neslužbenu titulu najspominjanije uoči 100. godišnjice Velikoga rata. Clark je naime svojim "pomaknutim" pristupom i perspektivom na djelu pokazao svu relativnost, ali i tjeskobu povjesničarskoga zanata te time izazvao mnoge reakcije. Stoga knjiga može poslužiti kao dobar primjer onoga što su jedni skloni nazivati *povijesnim revizionizmom*, neki drugi *relativizmom*, a treći stoički prihvaćaju da se naprosto radi o prihvatljivoj multiperspektivnosti i reinterpretaciji. U studiji koja se bavi čitavim nizom događaja i procesa na europskom kontinentu do prijelomne točke 1914., dakle do samoga izbivanja rata, Clark svoje izlaganje započinje prilično korektno, odmah stavljajući na znanje s kojih položaja ulazi u predmet svojega proučavanja. Već na početku tvrdi da iz perspektive današnje europske političke paradigme, označene eurointegracijskim procesima i poodmaklom fazom europskoga ujedinjenja, moramo "ako ne suosjećajnije, onda barem manje prezrivo" gledati i na ondašnju Austro-Ugarsku Monarhiju. Uz to, naglašava da se ne bavi toliko pitanjem *zašto*, nego prije svega *kako* je rat započeo, čime je izbjegao zamku jasnijega određivanja spram krivnje, tj. krivaca za njegovo izbivanje. Za njega Prvi svjetski rat "nije krimič Agathe Christie na kraju kojega se pojavljuje krivac i njegov pušeci pištolj". Stoga je, s obzirom na polazno pitanje, logično i njegovo prebacivanje fokusa s uzroka na ono što se u historiografiji uobičajeno tretiralo kao povod za rat, tj. na Sarajevski atentat i srpanjsku krizu, a samim time, u spletu uzročno-posljedičnih veza, i na Balkan kao krizno žarište.

Knjiga je podijeljena na tri velika dijela. Prvi dio, pod nazivom "Put do Sarajeva" (str. 3. – 119.), Clark započinje Srbijom 1903. i regicidom Aleksandra Obrenovića i njegove supruge.

Slikanje stanja Srbije u to vrijeme ujedno služi i kao moralno-psihološko polazište za ono što će uslijediti 11 godina poslije u Sarajevu. Srbija je opisana uglavnom kroz prizmu isprepletenosti opskurnih tajnih udruženja s političkim elitama, kao i surovog tretiranja stanovništva zatečenog na teritorijima koji su Srbiji pripali u balkanskim ratovima 1912. – 1913. godine.

S druge strane, Austro-Ugarska Monarhija, osobito njezin austrijski dio, u skladu s raspoloženjem iskazanim već u uvodu, prikazana je kao svojevrsna povijesna oaza. Autor relativizira političke teškoće s kojima se ta tvorevina suočavala, dodajući da one i nisu bile tako dramatične te su postojali mehanizmi njihova rješavanja i amortiziranja. Nacionalni problemi izmjenjivali su se s ideološkima, pa su i tako jedni druge zapravo neutralizirali. Stoga je Monarhija patila više od kroničnih boljetica nego od kakve smrtne bolesti. Uz to, bila je to, podsjeća Clark, zemlja kvalitetnoga javnog školstva, zdravstva, vladavine prava, sofisticirane infrastrukture itd. Time se želi sugerirati da, suprotno uvriježenom mišljenju u velikom dijelu historiografije, Austro-Ugarska nipošto nije bila predestinirana na propast.

U drugom dijelu, pod nazivom “Podijeljeni kontinent” (str. 121. – 366.), autor detaljno opisuje međusobne sporove europskih sila, predratna krizna žarišta (Maroko, Bosna, Agadir, Balkan), sustav problema-reakcija-rješenja i načina na koji su prijestolnice (London, Pariz, Berlin, Beč, Sankt Peterburg) odgovarale na pred njih postavljene izazove. Put koji je Europa prošla od multipolarnoga kontinenta s isprepletenim savezništvima do bipolarne podjele na dva suprotstavljena saveza, tj. Antantu (Velika Britanija, Francuska, Rusija) i Trojni savez (Njemačka, Austro-Ugarska, Italija), bio je nužna pretpostavka za izbijanje rata tolikih razmjera. Kao ključne osobe (one koje možemo smatrati *mjesečarima*) ističe njemačkoga, austrijskoga i ruskoga monarha te njihove premijere, ministre, veleposlanike, generale i sve ostale koji su sudjelovali u donošenju odluka, često međusobno kolidirajući te tako izazivajući zbrku i kaos u sustavu odlučivanja. Na taj način, premda se nikomu u Europi nije ratovalo – ni stanovništvu, ni rodbinski povezanim i isprepletenim vladarima i vladarskim kućama, a ni vojnim starješinama (izuzev nekolicine “jastrebova”) – pogrešnim sustavom procjena i interpretacija poteza i projekcija protivnika Stari se Kontinent survao u rat. Tzv. državni razlozi bili su oni koji su vodili ruku k obaraču. Na kraju krajeva, svatko je mislio da “ratujući samo brani svoju zemlju koju ugrožava i napada odlučni neprijatelj”. Zaključak koji se nameće, ukratko sročan, glasio bi da ni jedna velika sila nije željela rat, ali je svaka htjela do kraja braniti svoje interese, pa makar i nauštrb drugih. Austrija je ubojstvo Franje Ferdinanda željela iskoristiti da pokaže svoju odlučnost i obrani svoj položaj na Balkanu. Francuska je željela poraziti Njemačku, vraćajući joj tako i za 1871. i Francusko-pruski rat. Velika Britanija nije imala ništa protiv da se u tim nastojanjima obveže na pomoć Francuskoj, budući da je Njemačku i sama smatrala najvećim konkurentom. Rusija je pak samo htjela izići na Bospor i Dardanele, ali ključ za ta vrata također se nalazio na Balkanu. Svaki od vlastodržaca bio je previše fokusiran na vlastiti cilj, ne računajući na sve potencijalne opasnosti i lančane reakcije koje bi mogle dovesti do kobnih posljedica i širenja ratnoga sukoba. Tako primjerice Velika Britanija, kao pomorska sila, nije imala nimalo razumijevanja za ambicije Njemačke da i ona izgradi vlastitu snažnu mornaricu te i na taj način zatraži svoje mjesto pod suncem. No, ništa manja konkurencija nije vladala ni između Britanije i Rusije, koja je bila trajno latentna opasnost za britanske posjede u Aziji. Slično je raspoloženje vladalo i u britansko-francuskim odnosima glede afričkih teritorija, sve dok nije postignut sporazum po kojem Francuskoj pripada Maroko, a Velikoj Britaniji Egipat. Upravo na tom mjestu, tj. zbog posebnog njemačkog “zanovijetanja” oko Maroka (1905. i 1911.), Francuskoj i Velikoj Britaniji omrznilo je to “zakašnjelo carstvo”. Britanci su stekli dojam da im se Njemačka počela posvuda plesti pod noge te da se radi o državi po

svojoj prirodi agresivnoj, ucjenjivački i osvajački nastrojenoj, koju se samo strogim discipliniranjem može dovesti u red. Clark preispituje takvo britansko stajalište pitajući se koji je manevarski prostor pritom ostavljen Nijemcima. On je takav odnos prema Njemačkoj sklon promatrati naprosto kao potrebu koju svako veliko carstvo ima za periodičnim pokazivanjem sile, prijetnjama i intervencijama, posebno kada je jasno da je, poput britanskoga, prošlo svoj zenit (do 1913. Njemačka je kao industrijska sila prestigla Veliku Britaniju pozicioniravši se na drugo mjesto, odmah iza Sjedinjenih Američkih Država). No, unatoč tom “pokazivanju zuba”, autor nastoji potkrijepiti tezu da se europske sile doista nisu pripremale za rat velikih razmjera. Kao argument povlači njihove predratne vojne proračune, koji pokazuju da se izdavanja za vojsku nisu povećavala, a primjerice u Austro-Ugarskoj (koja je za vojsku izdvajalek 2,6 posto bruto društvenoga proizvoda, manje nego ijedna sila) čak su se i smanjivala. Njemačka je tek 1913. značajnije povećala vojni budžet, kao i Francuska, pod utjecajem Poincaréa, od 1912. do 1914. godine. Poincaré je ujedno bio onaj tko se dodatno obvezao na djelovanje ako Austro-Ugarska (potpomognuta Njemačkom) ugrozi ruske interese na Balkanu, što je s obzirom na čvrstu rusku namjeru istjerivanja Turaka iz Europe (s Balkana) i srpsko-bugarski pakt zapravo bila tempirana bomba. S druge strane, Britanci su bili oprezniji. Za njih primjerice austrijsko-srpski spor oko Sandžaka (“gomile kamenja”) nije bio vrijedan ratnoga sukoba. Autor poentira da se Francuzima zapravo žurilo u sukob ne samo zbog rastuće snage Njemačke nego još više zbog rastuće snage Rusije, koja više ne bi trebala francusku pomoć kada bi dovoljno ojačala. No, iz potpuno istog razloga, raniji sukob, ako do njega već mora doći, odgovarao je i Njemačkoj, budući da je ruska snaga ipak rasla bržom dinamikom od njihove. S druge strane, njemački se car nadao da će Njemačka ipak biti dovoljno jaka da odvrti Rusiju od intervencije na Balkanu te da će se tako eventualni austrijsko-srpski sukob zadržati u lokalnim okvirima. Naravno, pritom nije vodio računa o tome da je za Rusiju Balkan samo predigra u borbi za Bospor i Dardanele i ostvarenje 200-godišnjega cilja ruske vanjske politike. Stoga je Rusija, tvrdi autor, uz pomoć Francuske bila spremna napasti Austriju, čak i bez obzira na povod.

Ono po čemu je ova knjiga specifična (a da se naslutiti već iz naslova) jest to što je u njoj naglasak stavljen na onodobne vojne i političke osobnosti. Autor ističe da su i rodni imperativi muškosti i muževnosti igrali bitnu ulogu u činjenici da su vojni protagonisti –Joffre, Žilinski, VonMoltke, Wilson, VonHötendorf i ostali – bili tako ofenzivno nastrojeni. Upravo svođenje slijeda događaja koji su doveli do rata na osobnu razinu može poslužiti za rušenje teze o neminovnosti rata. Clark smatra da rat nije izbio zbog nezaustavljivih procesa nego prije zbog nesretnog spleta okolnosti. Europske su sile do te 1914. već bile uspješno prebrodile čitav niz kriznih momenata i usprkos svim napetostima na kraju bi se uvijek iznalazilo mirno rješenje (npr. Marokanska kriza, aneksija Bosne). No upravo su ta pomirljiva razrješenja svih prijašnjih europskih kriza smanjivala osjećanje rizika među europskim vladarima i vojskovođama, što je, paradoksalno, taj rizik povećavalo.

Treći dio, pod nazivom “Krizna” (str. 367. – 554.), započinje živim, pomalo beletriziranim, ali baš zato zanimljivijim opisom ubojstva prijestolonasljednika Ferdinanda i njegove supruge u Sarajevu. Opisujući iz dana u dan, ponekad i iz sata u sat, višetjednu krizu koja je uslijedila nakon ubojstva te prethodila izbijanju rata, autor uistinu ispunjava dano obećanje prema kojem mu je cilj, umjesto velikih procesa, rasvijetliti neposredni splet događaja i okolnosti koji su doveli do sukoba. On izričito tvrdi da je, bez obzira na to što *Crna ruka* nije bila službena srbijanska organizacija, “gotovo sigurno da je Nikola Pašić bio na neki način upoznat s planom atentata na prijestolonasljednika”. Stoga je postojala velika odlučnost Austro-Ugarske da kazni Srbiju prezentirajući joj ultimatum koji je ova, kao suverena država, morala odbiti.

Naravno, upućeni je ultimatum prouzročio čitavu silu javnih, a posebno tajnih, diplomatskih aktivnosti. Austrijanci su čvrsto nakanili, po potrebi, žrtvovati i mir zbog osvete. No njihova odlučna vojna ekspedicija prema Srbiji ipak je u prvom redu ovisila o njemačkoj potpori. Također, o tome hoće li Srbija prihvatiti ili odbiti ultimatum odlučivalo se više u Sankt Peterburgu nego u Beogradu. Sve je ovisilo o ruskoj pomoći. Onoga trenutka kada je Rusija odlučila dati čvrsta jamstva Srbiji te i sama stati poput ovna na brvno, rat je pokucao na vrata. Upravo zbog toga što nisu vidjeli ili nisu htjeli vidjeti kamo njihovi potezi i reakcije vode Clark je europske moćnike i proglasio "mjesečarima", onima koji ne mogu sagledati krajnje konzekvence svojih postupaka. On tu nikoga nije posebno izdvojio ili apostrofirao. Za njega je čitava Europa, a ne samo Balkan, bila svojevrсно "bure baruta". Opasnost je dolazila iz svih centara, ne samo iz Berlina ili Beča. Stoga čitava ova studija i jest pokušaj odmicanja od misije koju su povjesničari sebi svojedobno zadali: da pronađu krivca i utvrde krivnju. U tom se smislu autor istaknuo originalnošću, izdvojio iz prosjeka i, logično, poženjeo uspjeh.

Naposljetku, valja samo zažaliti što ovaj naslov nije (a vjerojatno i neće biti) preveden i na hrvatski jezik. Bez obzira na to, on ostaje rijedak primjer koji je iskočio iz mora knjiga o Prvom svjetskom ratu napisanih u posljednjim desetljećima, primjer metode nošenja s nepreglednom količinom dokumenata, interpretacija, studija, pogleda i pokušaja, koji svi zajedno svjedoče da povijest nije struktura "od brda odvaljena", podložna univerzalnim rješenjima i konačnim istinama, nego teško razmrsivo tkanje s bezbroj niti koje tek sve zajedno dovode do kakve-takve blizine spoznaje.

MARINO BADURINA

Igor DESPOT, Filip HAMERŠAK, Vijoleta HERMAN KAURIĆ, Helena MILJEVIĆ PAVIĆ, Krešimir ŠKULJEVIĆ, *Prvi svjetski rat. Čitanka-priručnik za učitelje i profesore povijesti u osnovnoj školi i gimnaziji*, Školska knjiga, Zagreb, 2014., 118 str.

Prepoznavši potrebu za proširenjem pojedinih dijelova gradiva iz povijesti, "Školska knjiga" počela je izdavati niz priručnika za učitelje i profesore u osnovnim školama i gimnazijama. Prvi u nizu (već je najavljeno izdavanje priručnika o Drugom svjetskom ratu, Domovinskom ratu i Hrvatskoj u srednjem vijeku) posvećen je Prvom svjetskom ratu. Na 118 stranica proizišlih iz pera dr. sc. Igora Despota, dr. sc. Filipa Hamerškaka, dr. sc. Violete Herman Kaurić, mr. sc. Helene Miljević Pavić i Krešimira Škuljevića, prof., dočarava se Prvi svjetski rat aktualnim i budućim učiteljima, služeći im kao pomoć u kreiranju redovite i dodatne nastave i izbornih aktivnosti. Uredničko ruho priručniku je nadjenao urednik povijesti "Školske knjige" Deniver Vukelić.

Sam priručnik podijeljen je na devet poglavlja. Prva su tri "činjenična" i naslovljena su "Vođe i vojni zapovjednici zaraćenih strana u Prvome svjetskom ratu", "Statistički podaci" i "Zemljovidi". Ostalih šest poglavlja autorska su djela, što je i naznačeno ispod svakog naslova poglavlja.

U prvom su poglavlju jasno istaknuti vođe Antante i Centralnih sila te je iz najvažnijih država obiju strana odabrano nekoliko vodećih političara i vojskovođa. Omanjim proпустom može se smatrati izostavljanje bugarskih vojskovođa (prezentirani su vojskovođe Osmanskoga Carstva, Rumunjske, Srbije, Austro-Ugarske, Italije, Japana, Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država /SAD/, Rusije, Francuske i Njemačkoga Carstva).